

MASÁT ANDRÁS

A magyar–német kulturális kapcsolatok húsz éve

Az alábbiakban két kérdést vizsgálok:¹

Hogyan érvényesült nemzeti kulturális külpolitikánk az elmúlt húsz évben, azaz hogyan tudtuk hangunkat hallatni a folyamatosan formálódó európai kulturális térben (amely persze politikai is! sőt egyre inkább a politika egyik eszköze, lehetősége, esélye)?

Képesek voltunk-e kifelé olyan kulturális stratégiát megvalósítani, mely a látszatra problémamentes kulturális folyamatokban úgy tudja érvényesíteni a nemzeti érdeket, hogy közép-európai dialógusok alakulhassanak ki, regionális konszenzuson alapuló értékrendszereket, erőtereket teremtve?

Ezeket a kérdéseket egyfajta esettanulmányként a magyar–német kulturális kapcsolatokon belül vizsgálom: azaz röviden végigtekintem, hogy Közép-Európa meghatározó országában 1989-től máig a magyar kulturális külpolitika felől nézve milyen lehetőségeink voltak, ezekkel hogyan tudtunk élni, milyen módokat találtunk új kulturális kommunikációs csatornák és formák felhasználására. Arra keresem a választ – jobbra címszavakban –, hogy mennyire voltunk, mennyire vagyunk és mennyire leszünk képesek a kulturális (és politikai!) regionális dialógusra, mely véleményem szerint az egyetlen járható út Közép-Európában és Európában egyaránt.

1. 1989: rendszerváltás - paradigmaváltás

1989 után a – politikailag immáron egységes – „új” Németország irányába kellett lépni, melynek kulturális szerkezeti struktúrája ugyanakkor egy rendkívül sokoldalú, színes *föderalista* intézményrendszere és kifejezetten regionális kulturális tradíciókra, regionális szociokulturális kódokra épül.

Az egységes Németországban tehát a tartomány szintű kultúrpolitika a tartószervezet, így Magyarországnak a különböző (politikai-történelmi és) kulturális régiókkal kell(ett) és lehet(ett) kapcsolatot, együtt-

Masát András

működést kialakítania. A feltételek ehhez megvoltak. Röviden a kiindulási helyzetről:

- 1989-ben a – mindkét német államban más és más okokból kialakult – pozitív Magyarország-kép a határnyitással még pozitívabbra változott, és kiemelt szerepet biztosított országunknak.
- Így a német újraegyesítés után a magyar külpolitika és a magyar kulturális stratégia olyan környezettel, befogadókészséggel, érdeklődéssel számolhatott, amely a szükséges átstrukturálódást ebben a vonatkozásban is lehetővé tette, sőt igényelte.
- Az újraegyesítés után mindkét magyar *kulturális intézet* (a „keleti” Berlinben és a „nyugati” Stuttgartban) megmaradt; a magyar állam (közelebbről a Balassi Intézet) máig egyedül német földön tart fenn egy országban két ilyen intézményt. Mindkét kulturális intézetnek át kellett mennie ezen az

1 Az itt közölt szöveg egy nagyobb tanulmány („Régi és új pozíciók a magyar kultúra németországi megjelenésében: 1989–2009”, *Külgügyi Szemle* 2009/3.) átszerkesztett változata. Előadásként elhangzott a Közép-európai Kulturális Intézet által rendezett, *Közép-Európa húsz év után* címmel tartott nemzetközi konferencián.

átstrukturálódási folyamaton: a stuttgarti intézet már nemcsak az a feladat hárult, hogy (a kitelepített „Donauschwaben”-ekre támaszkodva) regionális kulturális hidat építsen Magyarországra, és ezt a regionális összeköttetést lehetőség szerint egész Nyugat-Németország területére kiterjessze, hanem hogy megteremtse az európai együvértartozás, az európai újraegyesülés kulturális kontextusát, hogy kibontakoztassa az európai uniós tagsági igény kulturális érvrendszerét. A berlini kulturális intézet (2002-től Collegium Hungaricum) pedig ugyanebben a stratégiai keretben még összetettebb szerepet kapott: a kelet-berlini és a volt NDK-s közönség érdeklődését megtartva erőteljesen nyitni Nyugat-Berlin és a „nyugati” tartományok felé. Az új német fővárosban ugyanakkor az odaköltöző új országos német intézményeknél a gyakorlatban kellett a magyar kulturdiplomácia egyik fő közvetítőjévé válnia

Az 1989-et követő években a német egyesítés – elsősorban önmagára koncentráló folyamata ellenére – egyértelműen jó kiindulási pozíciókat kínált egy megújuló magyar kulturális külpolitikának, és új szakasz kezdődhetett számunkra, egyértelműen érzékelhető politikai-kulturális „bónusszal” Németországban. Ide tartozik az is, hogy a magyar állam a nagy múltú berlini Collegium Hungaricum egykori telkét visszaperelte a megszűnt NDK helyi jogutódjától, Berlin városától. Amikor 1997-ben visszakaptuk a telket, a kézenfekvő gazdasági nyereség mellett legalább olyan fontos volt, hogy a Gragger Róbert alapította Collegium Hungaricum ezzel visszatérhet a történelmi helyszínre. Ezzel adva volt a lehetőség, hogy a magyar–német kulturális-tudományos kapcsolatok történelmi folytonossága és a tradíciók, valamint egy új épület nyújtotta adottságok a régi-új fővárosban egymást erősítve megeremtsék a magyar kultúra- és tudománykövetítés méltó helyszínét Németországban.

Az újrakezdésnek ez a szakasza a frankfurti könyvvásárig tartott, hogy azzal aztán –véleményem szerint – le is záruljon.

2. Frankfurt '99: a könyv lehetőségei

1989 után éppen tíz év elteltével, az 1999. évi frankfurti könyvvásárra Magyarországot hívták meg díszvendégnek. Az említett politikai bónuszon kívül a tradicionális magyar–német irodalmi kapcsolatok is szerepet játszottak ebben: „Nekünk ma Berlin a mi Párizsunk: egy város, amelynek még eddig nem volt szerepe a

magyar művelődés történetében. A Spree a mi Szajánánk” – írja Komlós Aladár 1923-ban. Ez a kiváltképp az első világháborút követően rendkívül dinamikus fejlődő kapcsolatrendszer, melyben Gragger Róbertől Hatvány Lajoson, Balázs Bélán keresztül egészen Keresztury Dezsőig jeles személyiségek sokasága vett részt, az 1930-as évek végén a jobbára kényszerű tömeges Amerikába vándorlás miatt szétszakadozik, és a kettéosztott Németországban aztán egészen más helyi értéket kap.

A régi pozíciók az egyesítés után 1999-re újra megerősödtek: így Kertész Imre 1997-ben a lipcsei könyvvásár nagydíját kapja meg az európai megértés érdekében kifejtett irodalmi munkásságáért, ugyanabban az évben, amikor itthon Kossuth-díjjal tüntetik ki, és a német kultúra külföldi terjesztéséért elnyeri a Német Nyelvészeti és Költészeti Akadémia fődíját is; Konrád György 1991-ben a Német könyvterjesztők Béke-díját veheti át Frankfurtban, 1997-ben a Berlin-Brandenburgi Művészeti Akadémia őt választja meg elnökévé; Esterházy Péter épp 1999-ben az év embere itthon (Magyar Hírlap), az Osztrák Állami Díj kitüntetettje, és az osztrák Zsolnay kiadónál megjelent novelláskötetéről (*Thomas Mann mampft Kebab am Fuße des Holstentors*) recenzió jelenik meg a frankfurti könyvvásárra időzítve, melynek ünnepi beszédét tartja.

A frankfurti könyvvásár természetesen az országimázsról is szólt, arról, hogy sikerül-e európai, az Európai Unióba törekvő, modern és éppen kulturális tradícióiban „nyugati” országgént bemutatkoznunk, vagy bár rokonszenves, de enyhén vállon veregetett ország maradunk, a Piroshka, gulyás és csárdás hazája? A német lapok már címeikben is megcélozták a klisére való apellálás és az új kép közötti közvetítő szerepet: „Mehr als Pusztas und Piroshka”, „Weit mehr als Piroshka”. A nemzeti irodalmi kánon színrevitele, bemutatása ezen a nagyon fontos fórumon roppant erőfeszítést igényelt, és itthon jelentős politikai/kulturpolitikai harcokat váltott ki, melyeket a vásár (azaz Németország és Európa) közönsége szerencsére csak részben érzékelt, és inkább a szervezés szintjén fejtette ki hatását. Egészében elmondhatjuk, hogy Magyarország frankfurti bemutatkozása fontos állomás volt: kulturális kapcsolataink az új politikai és intézményi kontextusban megerősödtek; irodalmi pozícióink pedig máig hatóan nemzetközileg is kiemelkedő szinten és intenzitással járultak hozzá az új Magyarország-kép németországi alakításához. Ahogy Esterházy Péter sugallta frankfurti ünnepi beszédében: „Mi is normális ország lettünk, vagy ezt már említettem?”

3. Frankfurt után és az évad előtt

Már Frankfurt előtt is, de utána még inkább olyan megkülönböztetett figyelem irányult a magyar irodalomra és az egész magyar kultúrára, amely tartós és szilárd pozíciót ígért. Bebizonyosodott, hogy a sokszor hangoztatott tézis a magyar nyelvről, mint lefordíthatatlan és megközelíthetetlen kis nyelvről már régen nem állja meg a helyét. Épp a német fordítások révén íróink pozíciói Németországban bármely nagy országéval vetekszenek, és a német nyelvi közvetítés a magyar irodalom olyan szintű nemzetközi elismertségében is lényeges szerepet játszik, mint Kertész Imre Nobel-díja, és íróink számos német irodalmi díja is tanúsítja, hogy a magyar irodalom előkelő helyet foglal el a német nyelvterületen. A kultúra más szegmenseiben azonban az ezredforduló környékén már nem ilyen rózsás a kép. Az induláskor, 1989-ban kapott *politikai* bónusz – természetesen – eltűnik. Már nem egy „keleti blokkból” éppen kiszabaduló, a németekért sokat tett nemzetről van szó; és az 1989-es történelmi paradigmaváltás *kulturális* erőtere is már egészen más képet mutat. Valóban „normális ország” lettünk, amelyre nem irányul már különleges figyelem: Magyarország egy átrendeződött és gazdasági bajoktól sem mentes Európa mindinkább szerves része, 2004-től EU-tag, melynek egy új kulturális erőterében – a tradicionális és az újonnan kiépített kapcsolatrendszeren túlmenően – nincsenek már különleges (elő)jogai vagy lehetőségei. Ebben az új, dinamikus és változó európai kulturális térben Németország szerepe (különösen számunkra) túlbecsülhetetlen. Európa egyik nagyhatalmáról van szó, melynek politikai-gazdasági lehetőségei Közép-Európában jelentősen megnöttek, többek között a főváros Berlinbe helyezésével. A „berlini” kulturális tér egyre fontosabb tényezője a (közép-) európai létnek, nemcsak az egyes országok kulturális külpolitikájának érvényesítési törekvéseiből fakadóan, hanem elsősorban az egyre szaporodó innovatív multikulturális projektek súlyának növekedése folytán.

A kulturális piac egyre dinamikusabb (és harsányabb) részvételt követelt: Frankfurt után hét évvel aktuálissá vált egy olyan újabb nagyszabású magyar kulturális megjelenés, mely a magyar kultúra egészének befogadását segíti Németországban, és újabb hosszú távú dinamikus kapcsolatok kialakításához vezethet.

4. Magyar Kulturális Évad 2006–2007

Egy új, intenzív szakasz beindításához kitűnő alkalmat nyújtott a berlini Collegium Hungaricum tervezett felépítése a visszakapott történelmi helyszínen. Ezúttal tehát egy *új épület* jelezheti a magyar kulturá-

A z első Collegium Hungaricum épülete Berlinben

lis transzfer újrapozicionálását, nemcsak Berlinre, hanem egész Németországra nézve. Berlinben egy ilyen esemény, mely a közös, berlini és magyar tudományos és kulturális hagyományra építve modern tartalmakat kíván közvetíteni, valóban kitűnő kiindulási pontot nyújthat egy olyan kulturális stratégiának, mely a főváros folyamatosan alakuló kulturális erőterében szerepet kér, és a modern Berlin (és Németország) kulturális dialógusainak aktív résztvevője kíván lenni.

Ezt jelezte az alapkövetelési ünnepséggel kezdődő első szakasz: a vendéglátó országgal közös projektekkel, a fogadó ország kulturális infrastruktúrájába ágyazódva nem az volt a cél, hogy „bemutakozzunk”, hanem hogy új hangsúlyokat (l. évad címét) helyezhessünk el a fennálló kapcsolatrendszerben, azaz az ismert Magyarország-képet árnyalni és elmélyíteni tudjuk. (Erre utalt az évad címe is: „Ungarischer Akzent”, azaz: „Magyar hangsúly/akcentus”). Közben mindinkább nyilvánvalóvá vált, hogy az évadot – az eddigiektől eltérően – nem tudjuk aránylag kompakt formában, időben és térben koncentráltan lebonyolítani: az építkezés elhúzódása hosszabb időszakot igényelt. Az első szakasz túlnyomórészt berlini helyszínnel 2006 márciusától nyárig (a Németországban megrendezett futball-világbajnokságig) tartott.

A második szakasz erőteljesen kitágította az évad hatóságát: két központi téma köré szerveződtek a programok, és mindkettő túlmutatott Berlinen. Az egyik az 1956-os magyar forradalom ötvenedik évfordulójának méltó megünneplése volt Németország egész területén, a másik témát pedig az Európa kulturális fővárosa cím adta lehetőség kínálta, olyan előkészítő programok kialakításával, melyek elsősorban Észak-Rajna–Vesztfália felé Pécs és a modern Magyarország művészeti arculatát kívánták közvetíteni. Az első eseménysor, elsősorban a német történelmi-politikai tudományos műhelyek bevonásával nemzetközi

kontextusba ágyazta az egész Németországra kiterjedő megemlékezéseket. A második programsor viszont a modern Magyarország kulturális potenciálját mutatta meg Lipcsétől Hamburgon keresztül egészen Berlinig. Egyik központi eleme volt az esseni jelenlét az ún. *Lichtwochen* alkalmából, amikor Magyarország vendégországgént, Pécs pedig jövőd európai kulturális fővárosként mutatkozhatott be.

Időközben beindult egy olyan programsorozat is, melynek jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyozni. A *Kulturstiftung des Bundes* (Állami/Szövetségi Kulturális Alapítvány) – az évadtól időben és koncepciójában is függetlenül – 2005 szeptemberében *Bipolar* címmel pályázatokat hirdetett meg német–magyar kulturális projektek létrehozására. A *Bipolar* német szövetségi, azaz állami forrásból hárommillió euróból (!) gazdálkodhatott, és a kiírás értelmében német és magyar művészek, alkotó közösségek (nem intézmények) egymásra találását, közös munkáját kívánta elősegíteni, hosszú távú együttműködését beindítani. A német–magyar zsűri 2006 júliusában hirdette ki a sikeres pályázatokat, így a magyar kulturális intézmények mellett, tőlük teljesen függetlenül létrejött egy olyan magyar–német, hangsúlyozottan nem hivatalos kapcsolatrendszer, mely szigorúan magánkezdeményezésre építve művészeti hálót hozott létre, és ez az évad kínálatát is jelentős mértékben megnövelte. A függetlenség fenntartása mellett is voltak jelentős közös rendezvények és a szinergia effektusnak köszönhetően az egymás melletti projektek kulturális kapcsolatainkba új színteret (hogy ne mondjuk: hangsúlyt) vittek be.

2007-ben, a befejező szakaszban kimondott és célzott regionális stratégia érvényesült a programok kínálatában: *Ungarn – fünf Positionen*, azaz a lezáró szakasz „csak” öt régióban, öt központi témával kívánt magyar „hangsúlyokat”, azaz új Magyarország-képeket közvetíteni. A baden-württembergi Karlsruheban a kultúra és innováció témájának jegyében nagyszabású Kempelen-kiállítást rendeztünk; Thüringiában a Szentek és Boldogok címszóval a szociálisan érzékeny Magyarországot kívántuk szociális és vallásos tematikájú kortárs programokkal bemutatni; Észak-Rajna–Vesztfáliában a 2010-es európai kulturális főváros Pécs és a Ruhr-vidék kulturális programjainak szorosabbá fűzése volt a cél, Schleswig-Holstein/Hamburgban a „hallható Magyarország” volt a mottó, elsősorban a Schleswig-Holstein Zenei Fesztiválon való „hangsúlyos” részvétellel; Berlinben pedig a Collegium Hungaricum új épületének átadása állt a középpontban.

Az évad – annak ellenére, hogy a kurátori cserék, a nem kellően vagy nem idejében tisztázott kompetencia- és koordinálási kérdések, a pénzügyi bizonytalanság nem segítették az erők optimális összefogását – komoly eredményeket hozott:

- Az évad az előző magyar évadokhoz képest időben szokatlanul hosszú, térben pedig szerteágazó volt. Ez azt jelentette, hogy számos, összesen 170 német városba jutott el a magyar kultúra, 220 programmal 2006-ban és 200 programmal 2007-ben; 500 magyar művésszel 2006-ban és 1000-rel 2007-ben.
- A magyar kultúra Berlinben egy hagyományokkal teli, történelmi telken olyan új helyszínt kapott, mely méltó módon tud egy modern Magyarország-képet közvetíteni
- A középgeneráció, illetve a „nagy nevek” mellett mindenhol meg tudott jelenni az ifjú generáció tehetséges képviselőikkel
- Abban a hosszú folyamatban, melynek során a hagyományos, azaz a klisék, a sztereotípiák Magyarország-képe átalakul, illetve átalakítjuk, a modern „hangsúlyokkal” sikerült döntő fordulatot elérni: korszerű keretekben, korszerű tartalmakat közvetítve a magyar–német kulturális transzfer paradigmaváltási folyamatában új irányokat, pozíciókat jelölhettünk ki. Ebben az összefüggésben érdekes, hogy amíg a frankfurti könyvvásár után a magyar–német irodalmi kapcsolatrendszer volt a domináló, 2006/2007-ben a 420 program csaknem fele zenei rendezvény volt.

5. Rövid kitekintés 2009 decemberében: az emlékezés lehetőségei

Az évad után 2009-ben a határnyitás huszadik évfordulója lehetőséget kínált a magyar–német kulturális találkozásokra is: az elsősorban politikai és történelmi rendezvények közvetve hozzájárultak a kulturális kapcsolatok további erősödéséhez. Itt azonban feltűnő volt, hogy a megemlékezések elsősorban német kezdeményezésre születtek: a magyar média és a politikai-kulturális élet – nézetem szerint – elszalasztotta a magyar határnyitás adta közös emlékezés nyújtotta lehetőségeket.² Tudvalevő, hogy Magyarország a XX. század második felében két ízben „szólhatott bele” a

2 A TV-Híradó például a határnyitás napjáról aznap egy rövid hírben és egy dokumentum-képpel emlékezett meg, míg a német tévécsatornák már napok óta erre a megemlékezésre készültek. Nem lett volna érdemes – legalább aznap – történéseket, politikusokat, politológusokat és más szakembereket magyar és német oldalról egy beszélgetésre meghívni? (Egy ilyen kontextusban talán a közös megemlékezés is lehetséges lett volna.)

(közép-)európai történelemben: 1956-ban és 1989-ben. Míg 1956-nak közvetett jelentősége volt, 1989 közvetlenül alakította Közép-Európa jövőjét, hiszen egyenes úton vezetett a német újraegyesítéshez, azt követően pedig az új Európa kialakulásához. Ezt megünnepelni nemcsak német meghívásokra reagálva kellett volna, hanem kezdeményező szerepet vállalva aktívan alakítani a kollektív (európai) emlékezés struktúráit.

Emellett folyamatosan zajlanak az előkészítő programok a küszöbön álló újabb nagyszabású magyar–német találkozáshoz, Pécs és a Ruhr-vidék, Európa két 2010-es kulturális fővárosa közös szerepléséhez. Az óriási lehetőségekre már régóta utalnak az előzetes közös programok, hiszen ez az eseménysor a magyar–német kulturális kapcsolatok újabb dinamizálási szakaszát jelentheti, és természetesen regionális és európai szinten is jelentős kulturális politikai pozíciók elnyerésének lehetőségét rejtje magába. Nem hallgathatjuk el, hogy az előkészületi fázisban a folyamatos vezetéváltások, a kompetenciaviták (melyek persze a belső, városi – és országos – politikai és kulturális csatározások lecsapódásai voltak) a tervezés lelassulásáról, az erőszétforgácsolódásáról küldtek jelzéseket, de még így is reméljük, hogy az EKF-tandem új pozíciókat hoz a magyar–német kapcsolatrendszerben. Ebből a szempontból különösen nagy fontosságú lesz a *Szene: Ungarn in NRW* rendezvény 2010 májusában. Ezen a nagyszabású kulturális fesztiválon Észak-Rajna-Vesztfáliában Magyarország lesz a vendég, mint ahogy például a karlsruhei Európai Kulturális Napok rendezvényein is Budapest/Pécs lesz a vendég.

Így épül és szélesedik évről évre a történelmi-kulturális híd Németország és Magyarország között, amely Németország 2007-es EU elnökségétől a 2011-es magyar EU-elnökségig vivő úton is segíthet bennünket.

6. Összegzés

Magyarország kulturális újrapozicionálása Németországban húsz éve folyamatosan zajlik. Ehhez azonban óriási erőfeszítésekre, jóakaratra, fogadókészségre van szükség mindkét oldalról. Az elmúlt húsz évben a magyar kultúra Németországban nem panaszkodhatott ezek hiányáról. De nem szabad abban az illúzióban ringatni magunkat, hogy ezek a (politikai és) kulturális kapcsolatok bejáratott pályák, és csak „pályafenntartási” munkálatokkal megtarthatók, fejleszthetők. Az EU-tagsággal a kulturális külpolitika helyzete nem

lett könnyebb: az unió belüli lét több lehetőséget kínál, ugyanakkor a megnövekedett konkurenciával, a versenyhelyzettel is számolnia kell a kulturális külpolitikának. Már régóta európai kulturális térben mozgunk, kulturális tevékenységünkben ennek a térnek az alakulását befolyásolhatjuk adottságainknak megfelelő mértékben és módon. Ha a modern EU-tag Magyarország országhéjét akarjuk közvetíteni (amely persze nem függetlenítheti magát a belpolitikai és hazai kulturális viszonyoktól – bármennyire is üdvös lenne néha), akkor bizony ott kell lennünk az európai kulturális terek kialakításánál, folyamatos megújulásánál. Ehhez számunkra továbbra is elsősorban Németországon keresztül vezet az út. Ezért hosszú távú, egyben rugalmas stratégiára van szükség, mely folyamatosan megújuló, innovatív kínálat a tartományokban lévő kapcsolatokra épít. Németországban politikai bónuszunk természetesen elvesztése új együttműködési hálókat kiépítését, a kulturális dialógusok egyre újabb formáit igényli. Nemzeti kulturánknak, identitásunknak a magyar–német dimenzióban való megjelenítése olyan stratégiát és projekteket feltételez, amelyek Németországon belül is „európai” találkozásokra épülnek. Ezek a regionális kulturális kódokra épülő multikulturális dialógusokat, tágabb értelemben nagyobb regionális, komplex projekteken való részvételt értem. Ilyen átfogó, interdiszciplináris dialógusok lehetőségét kínáló projekt a formálódó Duna-stratégia is, mely az egyes Duna-menti országok együttműködését feltételezi.

Hosszabb távon csak ilyen, közösen kiépített kulturális erőterben történhet meg az igazi kultúrtranszfer, csak így és ilyen struktúrákban szülehetnek egymást gazdagító, a magyar és a német kultúrát egyaránt reprezentáló, egymásra nyitott, közös produktumok. ■